

מזיכרונותיו של שלום אילתי:

סגירת גטו קובנה

קיץ

ימים ראשונים

בוקר חדש האיר ואנו במעמקי המרתף עצרנו נשימתנו, הגרמנים אכן היו כאן. מספר ימים נוספים המשכנו לשהות שם, בעוד ההורים גחים מדי פעם החוצה. אחר-כך העזנו גם אנו הילדים לשוב אל דירתנו. הייתה איזו אי-נוחות בחשיפות שלמעלה, בקומה הרביעית. לעומתה נראה היה המרתף האפלולי חמים ובטוח יותר.

מכונת המלחמה חלפה כסופה אדירה מתחת לחלונותינו. ברתיעה מביט אני במפת הקרבות של אותם ימי סוף יוני 1941. עמוסה היא חיצים כנחשי קוברת מפותלים המשתלחים קדימה ללא רתיעה, בהותירם פה ושם באגפיהם כיסים מכותרים, עדות לניסיונות זעירים וחסרי תכלית לעצור את הגל המסתער. הייתה זו קבוצת הארמיות הגרמניות "צפון" (הארמיות ה-16 וה-18, יחד עם ארבע חטיבות טנקים), אשר שטפה מצפון לעירנו וכתשה את הארמייה הרוסית ה-8 במקומותינו, בעוד מעט דרומה מאתנו שחקה קבוצת ארמיות "מרכז" (הארמיות ה-4 וה-9 בצירוף חמש חטיבות טנקים) את הארמייה הרוסית ה-11. תוך שבועיים מתחילת המלחמה התייצב קו החזית החדש הרחק מזרחה, ואנו עמוק-עמוק מאחוריו.

חזית המלחמה רחקה, אך היריות לא פסקו. ידיעות החלו לזרום מכל עבר ותחילה קשה היה להאמין – יורים ביהודים. ליטאים עוברים מבית לבית, בעיקר ברובע סלובודקה העתיק שמעבר לנהר, ובגרזנים וסכינים, כבימי חמלניצקי, טובחים משפחות שלמות. וגם חטפו. אנשים יצאו לסדר דבר-מה, חצו רחוב בדרכם הביתה, וכמו נבלעו מתחת לאדמה. יש ונצטוו להתייצב לצורך עבודה כפויה כלשהי ולא שבו. מאות, אלפים, נאספו כך בשבועות הראשונים ולא נודע עליהם דבר. שמועות דיברו על ריכוזי עצורים בפאות עיר שונות, והחזקתם שם – בימים היוקדים של חודש יולי – בלא מים ומזון. נראה כי הליטאים החלו לערוך את חשבונם הישן עם היהודים.

אביו של חברי מוסיק, גם הוא היה בין הנחטפים. ואברשה, אביהם של ארקע ומיימקע, נעצר בשובם העירה מניסיון בריחה כושל בימים הראשונים של המלחמה, ונעלם. זכרתי כיצד באחד הקיצים הקודמים בקייטנה הוא עמל באבירות לנסות וללמד גם אותי – לשווא – רכיבה על אופניים בעת שאימן את בניו.

מכיר אני את התצלום האחרון של אלה שנלקחו לפורט השביעי שבמזרח העיר. מצופפים ודחוסים ניצבים הם שם בשורות ארוכות – כששת אלפים איש – כשתעודות-זהות בידם, לכאורה ממתנינים לפעולת מיון וסיווג. אולי כמו בבאבי יאר, אף שם המתינו האנשים בשקט, בלא דעת על הנעשה מעבר לסוללת העפר. וכך במקומות רבים אחרים. מעולם לא נודע דבר

מפורש לבני המשפחה, וגם בשנים הבאות המשיכו לחכות ליקיריהם, נאחזים בכל בדל-שמועה, ממאנים להינחם.

מה זה "גרמנים", ולמה כל-כך הפחידנו שם זה? משפחתה של אמי באה מחבל קורלנד שלחוף הים הבלטי הרווי גרמניות. בימי מלחמת-העולם הראשונה, בזכות הכיבוש הגרמני, למדה בשפתם בבית-ספר עממי מסודר וידעה שירים ודקלומים לרוב.

פעם בגטו חזרה מיום עבודה מפרך בכריתת עצים ביער ורוחה מרוממת. נזדמן להם זקיף גרמני קשיש ונקשרה ביניהם שיחה טובה, עד שאפילו השמיעה באוזניו משירי ילדותה, והנה הם גם משירי ילדותו שלו. יחד פיזמו שניהם, השומר והאסירה, 'או טננבאום, או טננבאום/ ווי גרין זינד דיינע בלעטער' (הו אשוח, אשוח/ מה ירוקים הם מחטיך). לרגע אמא כמעט וחשה שצלם האדם הושב אליה, שמא בכל-זאת לא הכול אבוד. לימים הופתעתי לזהות נעימת אותו שיר בתוך הקונצ'רטו לכינור של מוצרט. אף הוא גרמני.

רוב הגרמנים נעו הלאה מזרחה וכאן נותרו פטרולים צבאיים חובשי קסדות פלדה בעלות צללית המקפיאה את דמי עד היום. בצדם של אלה פשטה מהות חדשה ונוראה – הגסטאפו. לעתים הם יצאו לציד עם רשימות מוכנות מראש ומרתפיהם בלעו אנשים כל הזמן – יהודי חי משם לא חזר. לצד הגסטאפו התגלו מדי פעם יחידות נושאות מדים מפחידים במיוחד – שחורי דשים, חומי דשים, עונדי סמל גולגולת-מוות על כובעיהם. משטר המתהדר בגולגולות מתים! ובכל מקום, ככל שהעזת להרים את מבטך, צלבי קרב גדולים, סמל של אלימות בוטה ומפחידה, והיא מתנופפת בראש תרנים, מאיימת מעל סרטי שרול.

ודווקא באחד הימים הראשונים נכנס לו לבדו פלדפבל קשיש לחצר שלנו. אנו הילדים נפוצנו בבהלה לכל עבר, עד שהרגיענו בשאלותיו. כנראה שהיה חובש בדרכו לחזית. רוצה הוא לדעת כיצד אנו מרגישים ומה חסר לנו. כששמע כי על היהודים נאסר לקנות בחנויות מזון רגילות, הוליך אחדים מאתנו למאפייה הסמוכה, קנה שם מכספו מספר כיכרות לחם חמים והורה לחלק בין כולנו. הצטהלנו בפליאה: הרי שישנם כאן גם מן הגרמנים שאמא זוכרת. כיצד אפוא להעריך את שיעור הסכנה סביב, שאלו האנטילופות זו את זו, עת חיות הטרף מתבוננות בהן מתוך הסבך ופניהן חתומים.

מטח של צווים נחת על כולם. איסור החזקת נשק חם וקר, ציוד צבאי למינהו, מכשירי קשר; חובת הסגרה של חיילים מתחבאים או נמלטים ומסירת מידע על משתפי-פעולה עם המשטר הקודם. איסור לאותת, לשדר, להאיר חלונות בלילה, להחזיק ספרות ועיתונות עוינת ועוד ועוד. על הצווים היה חתום קומנדנט העיר, ששמה שונה עכשיו להטיה גרמנית מובהקת. לכל אלה נוספו פקודות מיוחדות המיועדות רק ליהודים – איסור יציאה מן העיר, איסור השימוש ברדיו ובטלפון, התרת קנייה בחנויות אחדות בלבד, הגבלת היציאה לרחוב לשעות מסוימות בלבד, איסור בתכלית האיסור להתקרב לאזורים מסוימים שבהם משרדים ממשלתיים ומתקנים צבאיים ועוד. לנוסח כל ההוראות והצווים האלה היה סיום משותף ובוטה להחריד,

שתחילה עוד קשה היה לעכלו ולהתרגל אליו – "כל המפר צו זה יירה" – WIRD
----- ERSCHOSSEN WERDEN

פשוט כך.

בצד החומרה שבפקודות יכלו היהודים גם לחוש בהקלה מסוימת – תקופת הכאוס ושפיכות הדמים הפרועה בידי ליטאים הסתיימה. מכאן ואילך ישנו בעל-בית, ריבון, אשר דרישותיו וגזרותיו אמנם קשים וקולו גס ואלים, אבל הוא גם לכאורה מציב גבול ברור בין אסור ומותר. שהרי מדובר בשלטון המתהדר בסיסמת ה"חוק וסדר".

אבל יהודים בכל-זאת המשיכו להיירות. ברחוב, בכניסה לבית, מבעד לחלון מואר, ממרחקים בלתי-משוערים. מכאן ואילך, במשך כל שלוש השנים הבאות, מלבד מעשי הטבח והקטל המאורגנים, היה הדבר כמעט לשגרה של יום-יום. המעטים והאמיצים אשר ניסו תחילה למחות מעט, וביקשו להתקבל אצל הקומנדנט ולערער בפניו על פקודה זו או אחרת, על-פי-רוב לא שבו משם כלל. במקרה הטוב הם הוחזרו חבולים וחבוטים, כך שגם הסובבים אותם ילמדו את הלקח על אופי הסדרים הנוהגים עתה.

הימים הראשונים של הגבלת מכירת מזון ליהודים היו לנו הילדים לימי ערגה, בייחוד לאלה שאינם בעלי חזות יהודית מובהקת. בלית-ברירה נאלצו עתה הורי להיעזר בי, להכיר בי כשותף רב-ערך. משרק הבחנתי כי באטליז שממול הגיעה אספקה, שאותה חילקו במשורה בין חנויות העיר, הייתי יוצא – פעם אחת, שנייה וגם שלישית, במרווחי זמן, ורוכז את כל אשר מכרו בהקצבה. מן האטליז שליידנו הייתי אף לחנויות אחרות בסביבה, מבלי להתרחק יותר מדי, וקונה גם שם כל מה שאפשר היה להניח עליו יד. כך אירע שבזכות גיחותיי עלו באותם ימים על שולחננו מיני מזון ונקניקים שכמותם לא נראו אצלנו גם בימים רגילים, כל שניתן היה לרכוש בכסף הסובייטי שעוד עבר לסוחר. לשעה קלה נעשיתי למפרנס המשפחה ולגאוותי לא היה גבול. אולם במהרה נעשה הדבר למסוכן מדי ותהילתי קצרת הימים פגה.

אוהב אני בירושלים לצאת עם שחר ברגל לעבודה. צעדות הבוקר הללו באוויר הקריר מנקות את הוורידים, מזככות את הנשמה. אולי ניסיונות פתטיים לשוב אל צעידת שחרית, ראשונה ומשכרת, עם אמא בחוצות עירנו לפני המלחמה. היינו אז בדרכנו לתחנת האוטובוסים העירונית בשעה מוקדמת שבה התחבורה בעיר טרם החלה לפעול. הרחובות עוד היו מנומנמים וריקים, ושרתים חרוצים קרצפו ושטפו את המדרכה בחזית הבניינים. לא היה גבול לפליאתי שמהלכים אנו באין-מפריע במרכז השדרה הראשית. גאה הייתי על כך שאמא סמכה עלי שאדע להתעורר מוקדם ולצעוד כברת דרך ברגל. יום שלם, בפעם האחרונה, שהינו בז'מר, עיירתם של דודי לייבע ושמואל – גם הם מורים לעברית – ודודניותיי רבקה וציונה, בטרם שבנו העירה. תחנת אוטובוסים עירונית זו, בימים הראשונים למלחמה, הייתה לגיא מרחף-דמים מן האכזריים בעירנו. ליטאים כינסו שם במוסך "ליאטוקיס" עשרות יהודים והכו אותם בכל דבר-ברזל שהשיגה ידם – מוטות, מפתחות, פטישים ומברגים. איש לא נותר

שם בחיים. ואת נחלי הדם שטפו וקרצפו מעל רצפת הבטון בצינורות ששימשו לרחיצת אוטובוסים.

ימים אחדים אחרי כינון המשטר החדש נאסרה ההליכה על מדרכות. כן הצטוו היהודים לצעוד בטור בזה אחר זה, ולכשיבוא מולם חייל גרמני או כל נושא מדים אחר, מצוים הם להרכין ראש ולהסיר כובעם, אשר חבישתו תהיה מעתה חובה. זוכר אני שהתקשיתי להירדם בערב צאת הפקודה. האומנם יישמעו האנשים לפקודה כה משפילה? בא בוקר ומבעד לוויילונות המשוכים של החלון הרחב עקבתי אחר הנעשה בחוץ. בשעות הראשונות לא נראו יהודים ברחוב – שמא דחו ככל האפשר את יציאתם; אולם מאוחר יותר, אחד-אחד, החלו להיראות דמויות מורכנות ראש, חולפות בחיפזון כמצווה בשולי הכביש כאילו כפאן השד. בימים הבאים התרגלנו בכך והדבר נעשה לשגרה. מפעם לפעם הייתי מנסה להערים, מעשה קונדס, ויוצא מן החצר שלנו באלכסון ארוך לעבר שולי המדרכה. כך שבנקודה שבה הגעתי לשפת הכביש כבר נמצאתי מול שער החצר של חברי שאליו התכוונתי להיכנס.

אולם לא תמיד אפשר היה להצליח בכך – ליטאים עמדו על המשמר, נהנו להקפיד עם היהודים. אמא שבה יום אחד הביתה ועל פניה חיוך סרקסטי: "קיבלתי את אשר מגיע לי", אמרה. שנה לפני-כן – גם אז חזרה אמא נרגשת – הובאה צוענייה לקראת לידה אל בית-החולים שבו עבדה אמי, "לא עוד כורעת על האדמה בין רגבי עפר וזוהמה/ תחת יריעות אוהל שחורות או כוכבי שמים", כך העלתה אמי נפעמת, כעבור שבועות אחדים, את התרגשותה בשירה האחרון שראה אור בעיתון. "במיטה רכה תלדי, בין סדינים צחורים", שיבחה את השלטון החדש והנאור. כעת הייתה זו צוענייה אשר תפסה את אמא בקלקלתה, עושה צעדים אחדים על המדרכה, ופתחה עליה פה בחרפות וגידופים.

צעידת הבוקר היומית שלי בירושלים מוליכה אותי פנימה ופנימה. הסמטאות הופכות למשעולים, קירות אבן הולכים וסוגרים עליך. בצירי המעברים נרמזות חצרות פנימיות מרווחות, עטורי עציצים ומסוידות לבן, מדיפות צינה שלווה ואפלולית, עץ לימון ירוק, שפוי ורוגע, מעורר כמיהה נעלמה. הרהור בלתי-נשלט חולף בתוכי – "אם להיחבא אז פה; לכאן ודאי לא יגיעו".

ים של שמועות וידיעות הלך וגאה. ידיעות על אשר אירע ליהודים במקומות אחרים, שמועות על שעשוי להתרחש אצלנו. בינתיים התבשרנו כי על כל היהודים, בלא יוצא מן הכלל, לענוד מעתה תמיד מגן-דוד צהוב, אחד על החזה משמאל ושני על הגב מימין. הצו כלל מידות מדויקות ואף שרטוט, שהורה כיצד על הטלאי להיראות ומאיזה חומרים עליו להיות. לא זו בלבד, אלא שכעבור ימים אחדים, בצו נוסף, חזרו והדגישו כי על הטלאי להיות מחובר בחוטים, בתפירת קבע, וחובה היא שיימצא על כל מערכות הבגדים כולם, עליונים כתחתונים. דבר לא נשכח.

תחילה צו ההליכה בשולי הכביש, כעת חובת הטלאי הצהוב, ומאוחר יותר הפקודה לעבור לגטו מיוחד – הדברים נראו כלקוחים ישר מספרי ההיסטוריה של אבא. אמא התיישבה ליד ה'זינגר' ותפרה לכולם טלאים צהובים. מאז שסיימה קורס גזירה ותפירה הכינה אמא על מכונה זו את כל בגדינו וגם בגדיה שלה. מה רבה הייתה בזמנו ההתרגשות בבית כשהובאה מכונת התפירה! על סופה אינני יודע – איני זוכר אותה עמנו בגטו.

הימים הראשונים עם מגיני-דוד על הבגדים עברו באי-נוחות רבה, כאילו אות קין הוצמד אליך. אבל כעבור זמן התרגלנו אליהם כל-כך עד שבהיטי מבעד לגדר על עוברים-ושבים בעבר השני חש הייתי, כי בהעדר טלאי צהוב על מלבושיהם, דבר-מה פגום מצוי בהם, כמו מאכל תפל ללא מלח.

לפעמים מנסה אני לתהות מתי התחלנו לתפוס, ולקבל זאת כמובן מאליו, כי מכאן ואילך היהודים הם יצורים יהודים מסוג ד' או ה', ועליהם לקבל כדין טבעי את ההתייחסות המשפילה כלפיהם מצד הגרמנים והליטאים כאחד. השינוי התרחש מהר למדי והביא לאיזו חלוקת תפקידים סמויה, מוסכמת לכאורה, בין שני הצדדים, זה לדכא וזה להישפל. בהדרגה, ככיפופו של גזע עץ צעיר הרכינו היהודים את ראשם, וסימני ההתנגדות הלכו וחדלו. בהמשך הדברים שוב לא היה זה חיזיון נפרץ לראות בגטו שניים-שלושה זקיפים נוהגים לבדם – בשורות מסודרות – עשרות או מאות יהודים למרחקים גדולים, מאלצים אותם לעשות כל מלאכה בזוויה אשר תעלה על דעתם לצוות, בלי כל סימן של התנגדות או מרי.

ולמרות המלחמה, הקיץ הלך ונמשך. לא דיברו יותר על קייטנות, נהרות ושיט. איש איש התכווץ בפנינתו והמתין בחרדה מהיכן תונחת המכה הבאה. כל אחד בדק בזהירות סביבו מי נותר ומי חסר.

אנשים רבים אבדו במהומות הימים הראשונים וחיי אחרים שונו ללא הכר כהרף-עין. כך יצאה הדודה ברטה עם בעלה ערב פרוץ המלחמה לסוף-שבוע בעירנו כדי לבחור מערכת ריהוט לדירתם החדשה. הבעל, מנהל מצליח של סניף בנק בעיירה רחוקה, קיבל מינוי חדש, והמשפחה כולה עמדה לעבור לכאן בימים הקרובים. שני ילדיהם הושארו בהשגחת אחותה הצעירה, אשר הפצירה בהם לנסוע לבדם ולא לדאוג. ביום ראשון בבוקר, מיד עם תחילת ההפצצות, עוד דיברו איתה מעט בטלפון בטרם נותקו לתמיד. חברתי רינה באה עם הוריה מארץ-ישראל הרחוקה להתארח משך הקיץ אצל סביה בעירנו, וכך גם נלכדו. סוניה פשוט נולדה סמוך לפרוץ המלחמה וכל ילדותה המוקדמת עברה עליה ביערות, על גבה של אמא שלה. סיפוריהן של ידידותי דבורה ושולמית מורכבים בהרבה.

חלפו שבועות אחדים של אנדרלמוסיה וחרדה גוברת והולכת. נכבדי הציבור היהודי הובהלו למפקדת העיר ובאיומים בוטים דרשו הגרמנים כי ירכיבו מתוכם וועד אשר מעתה ואילך ייצג את היהודים לפני השלטונות, "לטובתם הם". לא הועילו תירוצים שאין להם ייפוי-כוח כלשהו וכי הם חסרי סמכות. גם נימוקי בריאות רופפת, שכול ואלמנות טריים, לא התקבלו. מספר

אנשים אמיצים, וד"ר אלקס בראשם, שמו נפשם בכפם ובלית-ברירה נטלו על עצמם את עול הנציגות אל מול המציק. ה"אלטסטן ראט" (מועצת הזקנים) כינו אותם. מכאן והלאה היה עליהם מדי פעם לאזור כוח להתייצב אל מול הגרמנים ולעשות דברם, תוך ניסיון זהיר להעז ולהתמקח מעט. בלכתם לפגישות אלה מעולם לא ידעו אם עוד ישובו ממנה בשלום ומספרים כי נוהגים היו לומר וידוי לפני צאתם.

המסר שהשליטים העבירו אליהם היה ברור וחד-משמעי – שיתוף פעולה מלא תוך צייתנות מוחלטת. דבר לא יארע לשומרי חוק וסדר; המטרה העליונה של הממשל היא לרתום את כל האוכלוסייה למאמץ המלחמה האדיר. הפרעות ביהודים נעשו עד כה בידי ליטאים קיצונים בלבד, לא ביוזמת הגרמנים; אנשים שנאסרו היו קומוניסטים ומשפטי פעולה. כל האחרים אשר לכאורה נעלמו, הועברו לעבודה באזורי החזית ובני משפחותיהם יקבלו בקרוב מהם גלויות-דואר. שתפו פעולה, הציעו השליטים, ושערה לא תיפול מראשכם.

ומה בעיירות? רבה הייתה דאגתנו לגורל בני משפחותינו שמה, ומאומה לא ידענו. מתברר כי בחודשי הכיבוש הראשונים סובבו במאות העיירות אנשי יחידות המוות, ה"איינזאץ-גרופע" (עוצבת מבצע) וניהלו הוצאה-להורג שיטתית של יהודי עיירות וערים, בזו אחר זו. ארבע איינזאץ-גרופע היו לכל מזרח-אירופה, ואנשיהן הוכנו לתפקידיהם בעוד מועד בחודשים שקדמו למלחמה, בכל אחת מהן ארבע פלוגות הרג ("זונדר-קומנדו"). מאות אחדות של גרמנים בלבד, והם שביצעו את קציר המוות הגדול הראשון. באזורנו הייתה זו הזונדר-קומנדו 3 של איינזאץ-גרופה A, עשרות גרמנים בסך הכול, שניהלו את הרג רבבות יהודי העיירות. מלאכתם עלתה יפה הודות לליטאים אשר סייעו בשקיקה ובנכונות גדולה – ולמעשה היו המוציאים לפועל של התוכנית הגרמנית. ולא רק במקומותינו – יחידות מגויסות של ליטאים, לטבים ואסטונים שירתו במשך שנות המלחמה כקבלני רצח של יהודים במזרח-אירופה כולה.

את יהודי העיירה של סבא ריכזו ונעלו בבית-הכנסת, המעוז האיתן של ימים כתיקונם. עתה ניבטו אליהם מחלונותיו פנים לועגות ורוויות שנאה של שכניהם מאתמול. אלה הליטאים אשר בעת שאבותיהם עוד עבדו את אל הברק פרקונאס, כבר פרסם הרמב"ם את "היד החזקה" ו"מורה נבוכים". דורות חיו יחד, דלת מול דלת, סחרו עמם ושאלו לשלומם. עתה פרצה משטמה כבושה שלא ידעה גבול. בבית-הכנסת של סבא היה מדי פעם מישהו אחר מן הצרים נדחק אל החלון ומכריז באוזני הכלואים המבוהלים כי בקרוב יהרגו אחד-אחד. ואכן, כעבור ימים אחדים נטלו את כל הגברים אל בורות מוכנים מראש בחורשה רחוקה, זו שליד תחנת הרכבת.

לסבא שלי היה מקום מיוחד בכותל המזרח של בית-הכנסת ולנו, בני משפחתו העירוניים, היו מפנים מקום של כבוד בסמוך לו. לצדו היו עוברות עלי רוב שעות היום בשבת וחג, מתמרן בחופשיות בין אדוות הטליתות המתנועעות כים רוגש. ילדי העיירה היו מקיפים אותי. נכד

הרב, בסקרנות בלתי-מוסותרת, מנסים לתהות על קנקני. פעם, משחקרו אותי בעניין גודלו של הכרך ממנו אני בא, הפטיר לבסוף אחד מהם: "אבל לגודלו של בוסתן התפוחים של הכומר שלנו ודאי שעירכם אינה מגיעה".

עתה היו הסבתא, וכל הנשים והילדים עמה, ביניהם גם חברי שלי הסקרנים והעולצים, כלואים באותו בית-כנסת שלוש שבועות נוספים לאחר שהגברים כבר נרצחו. הניצול היחידי מהעיירה יודע לספר כי הנשים לא פסקו לשפוך תחינתן בפני ארון הקודש וספרי התורה, אך ללא הועיל. בתשעה באב – דווקא – הובילו אותם, הפעם בעגלות, לאותה חורשה שליד תחנת הרכבת, ובאותו האופן גם הם חוסלו שם. גם יהודי עיירות סמוכות מצאו את קצם באותם בורות, וביניהם באורח מקרי גם סביה של מרים רעייתי, מן העיירה נמוקשט השכנה. ערב המלחמה מנתה משפחתנו הרחבה שבע משפחות – עשרים ותשע נפשות בחמש עיירות ובעיר אחת, להוציא את הענף הגדול בבילורוסיה הסמוכה. סוף דבר, מכל אלה נותרו שתי נפשות בלבד.

החזית הלכה ורחקה. שיכורים מהצלחתם דהרו הגרמנים אל מעמקי רוסיה. חזון הרייך בן אלף השנים הלך והתגשם במהירות. קשה יותר ויותר היה לקוות כי דברים ישתנו בתקופה הקרובה. לפיכך גם קיבלו היהודים כהכרח לא יגונה את הפקודה לעבור לגטו מיוחד. הגרמנים הצהירו שרק בדרך זו יוכלו להבטיח את שלומם ורכושם של אנשינו מפני פוגרומים נוספים של ליטאים.

חודש ימים קצבו הגרמנים להשלמת ההעברה. תחילה התנהל הכול בעצלתיים, שהרי לעבור לא שש איש. כתחום הגטו נקבע הפרבר היהודי העתיק סלובודקה שמעבר לנהר, אשר צמח במאות הקודמות במבואות העיר כעיירה יהודית טיפוסית. אליו צירפו רובע סמוך ממזרח, שם גרו ליטאים במבני-עץ מוקפים בגינות. לשתי שכונות אלה הועידו את קליטת כל יהודי העיר. הליטאים נצטוו לפנות את בתיהם וחלקותיהם ולהחליפם בדירות של יהודים בעיר. ודאי הייתה זו גזירה קשה גם לחלק מהם, אולם הפיצוי היה רב – הם יכלו לבחור לעצמם מהדירות המפוארות והמרכזיות ביותר בעירנו, מרוהטות בכבודות ובשפע.

כשעברנו, בסופו של דבר, התעקשה אמא לגרור עמה שק פחם וגזרי עץ להסקה, מאלה שבמרתף שלנו. "צריך גם לחשוב על החורף", אמרה.

תחילה, כאמור, התנהל חיפוש הדירות בעצלתיים. הזריזים והמעשיים, בעלי דירות משובחות, הקדימו לאתר בתים נאים באזור המיועד וסיכמו עם בעליהם על החילופים. האחרים, כמונו, שלדירותיהם לא היה כל כוח משיכה, או שידיהם כבדות, נטו להמתין ולסמוך על הבטחות להסדרי חילופים מאורגנים. בין כה וכה הלכו ורבו בחצרנו דיירים ליטאים חדשים. גם שכנים ליטאים ותיקים, שהיו ידועים כהגונים, לא מנעו מעצמם לקפוץ על המציאה ולשפר את תנאי חייהם. אלה לפחות היו עוברים על-פנינו בחיך קל של מבוכה: "הרי הדירה ממילא נטושה". והיו שלא הסתירו את רשפי שנאתם ולעגם.

הימים חלפו, לנו לא היה מקום לעבור אליו, והדאגה רבתה. פעם או פעמיים יצאו הורי לאזור הגטו לראות ולבדוק, אך לאן שלא פנו ענו להם הליטאים כי דירותיהם כבר הוחלפו, ויהודים שכבר עברו טענו כי הכול תפוס סביבם. פעם אחת ויחידה הצליחו הורי להביא לדירתנו מועמדים לעסקת ההחלפה. באף מורם ומבט סולד התבוננו הליטאים סביב – קומה רביעית, קירות לחים – היו להם הצעות טובות יותר.

זרם של עגלות ומריצות התגלגל לעבר הגשר, גבר מיום ליום. כפריים מכל הפלך סביב נהרו לעיר עם עגלותיהם לעשות רווח נאה מהעברת היהודים.

לא כל המקדימים נמצאו נשכרים – אירע ולאחר השלמת עסקת ההחלפה שונו גבולות הגטו ובעקבות לחצים והתערבויות הוצאו חלקים מסוימים מתוכו. שוב צריך היה לצאת לחיפושים, כשהכול סביב כבר תפוס ומלא. הרי שכדאי אולי בכל-זאת להמתין עד הרגע האחרון, שמא שוב ישנו את תחום המחיה, ואולי בכלל עוד יבטלו את הגזרה; גם חסרו כלי הובלה, מה לקחת, על מה לוותר?

בדירה קטנה ואפלולית בכיכר ראטושה שלידנו שכנה "החברה האתנוגרפית היהודית". אבי היה שם בן-בית ואני הייתי לעתים קרובות נלווה אליו. מבעד לזגוגיות הארונות נשקפו פרוכות עתיקות רקומות זהב, חנוכיות ארד ורימוני כסף. מבטים חמורים של עבדקנים נשלחו אלי מן התמונות אשר על הקירות. ביוזמתו של אבא גם הופקדה שם רשימה של תרופות עממיות לתחלואים שונים, כפי שהכין סבא שלי שלום-צבי, אביה המנוח של אמי. בדירה הסמוכה היה בית-יתומים יהודי. פעם בחנוכה, אחר ההגרלות והלביבות, השמיע שם צ'לו נעימה נוגה וערבה שנחרתה בי עמוק, היו אלה "נעימות עבריות" של המלחין יוסף אחרון. חוזר אני ונזכר בהן כרוכות יחד, באפלולית המוזיאון וצלילי הצ'לו העצובים, ואיני יודע האם גם אלה מצאו את דרכם לגטו – תמונות הרבנים, הפרוכות ורימוני הכסף?

ומה היה גורל הספרייה היהודית הגדולה שבשדרה הראשית של העיר, אשר גם אותה פקדתי בלי סוף בחברת אבי? הייתי שם חביבו של הספרן הראשי הקשיש אשר כיניתו "זיידע-בוך" (סבא-ספר) ואת בניו – "אנקל-בוך" (דוד-ספר). כל בני משפחת ילין חייהם חגו סביב לספרייה הגדולה, ושני הבנים משכו בעט סופרים. השברירי והעדין שביניהם חיים ילין היה לימים המפקד ללא-חת של מחתרת בגטו, והשני מאיר, מעגלי חיים, מתחלק בימים אלה עם אבי הקשיש בפרס ספרותי נכבד.

הזמן שקצבו הגרמנים הלך והסתיים ולנו לא היה לאן לעבור ועם מי לדבר. הודעה חד-משמעית בישרה – לא תהיה כל הארכה של מועד סיום ההעברה, וכל יהודי שיימצא בתום המועד בשטח העיר, דמו בראשו. וכבר כמעט שלא היו יהודים סביב, וטבעת העוינות הלכה ונתהדקה. הורי החליטו שלא להמתין יותר, אספו מיטלטלים מעטים, גברו על לבטים לא קטנים באשר לכמה ספרים, ויצאו לדרך. בתוכנית היה להשתכן באופן זמני בדירתה של מורה-ידידה שניאותה להליננו לימים אחדים בדירתה, עד שיימצא לנו מקום.

ברגע האחרון ממש, בטרם הרימונו צרורותינו, באה במרוצה להיפרד מאתנו אחת משכנותינו היהודיות האחרונות ואילצה אותם בטרם שנצא להתיישב להרף-עין על החבילות. הייתה זו פרקטיקה עממית עתיקת יומין, סגולה להמשך הדרך. בשנים הבאות, לצערי, נכחתי עשרות פעמים בטקס חטוף זה. מדי פעם היו רגעיו קורעי-לב ומתייפחים יותר והסיכויים שהמשך המסע יצפון טובה בחובו הלכו והתמעטו. חמישה ימים בטרם פקיעת המועד הסופי עזבנו את דירתנו ויצאנו לדרך.

מקור: שלום אילתי, לחצות את הנהר, יד ושם, ירושלים, 1999, עמ' 42-32.